

je veljal za »strah in trepet« vsakega predsedujočega, tega izgovora sedaj ni. Beseda je zapisana in tudi odgovor ne bore biti usten. Če je Klopčič sam lahko zbral toliko energije, raziskovalne vneme in potpljenja, da je o stoletni preteklosti lahko spregovoril drugače, ni vrag, da tega ne bi zmoglo slovensko zgodovinarstvo. Saj ne gre za to, da bi kdorkoli kogarkoli prepričal (ali pa tudi), gre v prvi vrsti zato, da se ne izgubi direkten odgovor na direkten izziv. Saj nam gre končno vsem za zgodovinsko resnico. Samo direkten odgovor, pa ne s pozicij »užaljenih veličin«, lahko prispeva k »skrbi poštenjaka za zgodovinsko resnico«, ki si ga je za motto izbral avtor, kajti: »bo škandal... če ne bo vse, kakor je bilo res« (str. 8).

Če bo Klopčičeva knjiga dosegla vsaj to, je opravičila izid in že, ne glede na vsebino, pomembno prispevala k razvoju slovenskega zgodovinarstva.

Dušan Nečak

Comunisti a Trieste. Un'Identità Difficile, Ed. Riuniti Roma 1983, 262 str.

V okvirju seminarja Komunistične stranke Italije je bila leta 1981, ob šestdesetletnici ustanovitve, predstavljena zgodovina komunistov v Trstu od začetkov do današnjih dni. Nastopilo je šest predavateljev iz Trsta, ki so svoje prispevke, opremljene z dokumenti, objavili v knjigi, s predgovorom vodilnega italijanskega komunista Alessandra Natte.

Namen seminarja — avtorjev knjige — je prikazati objektivno zgodovinsko podobo »kakršna je bila in ne kakršno bi želeli, da bi bila«, ne zato, da bi partijo opravičevali ali ji priskrbeli alibi, kolikor zato, da bi razložili motive za takšno ali drugačno odločitev in priznali napake. Kajti, kot pravijo, z odrinjanjem žgoče preteklosti, z molkom ali polresnicami ni mogoče obrniti strani tržaške zgodovine. Sicer pa jim ne gre samo za zgodovino (ki jo končno prvič pišejo komunisti sami in ne kakor doslej, ko so jo pisali drugi, praviloma nenaklonjeni italijanski komunistični stranki, str. 67), temveč tudi za začetek odkritega soočenja vsega tržaškega ljudstva s preteklostjo, za začetek široke razprave posebej z Zvezo komunistov Slovenije — dodajmo tudi Hrvaške — s katero žele tržaški komunisti skupna srečanja za skupno ovrednotenje mučnih zgodovinskih dogodkov. Storjen naj bi bil torej prvi poskus treznega obračuna s preteklostjo, s kompleksi, predsodki, zamerami in obtožbami, ki desetletja pogojujejo politične in nacionalne odnose v Trstu ter ovirajo normalni družbeno-politični razvoj. Avtorji se zavedajo, da je s tem delom storjen šele prvi korak, dodan »skromen, a konkreten kamenček k ustvarjanju novega avtentičnega internacionalizma«, zato napovedujejo poglobitev raziskav skupno s »tovariši iz Zveze« (ZKS).

Vse to razberemo iz uvoda, tekstov in zaključnega dokumenta seminarja, kako težko je omenjeni namen doseči pa pove že podnaslov knjige: zapletena identiteta.

Dela posameznih avtorjev se razlikujejo ne samo po predmetu obravnave, po metodi in stilu pisanja, marveč tudi po tendencah in (ne)poznovanju obrav-

navanega razdobja, ki je ponekod kompleksno, v glavnem pa enostransko obravnavano, obremenjeno s postranskimi podatki, tudi napačnimi.

Iz knjige izrazito izstopa nacionalno vprašanje, kar v predgovoru sintetično povzame Alessandro Natta, z izrednim poslušom za bistveno, z veliko mero kritičnosti, z lastnim premislekom, pogojenim z neobremenjenostjo in oddaljenostjo od tržaške stvarnosti. Poglejmo nekatera stališča, ki razumljivo, slone na izhodiščih drugih avtorjev, vključno z napakami. Za razdobje med dvema vojnama ugotavlja, bolj kot avtor tega razdobja, velik delež primorskih slovenskih komunistov v gibanju. Nepreseganje komunistične narodne politike tistega časa opraviči z »oportunistjo«, češ, da bi bila bitka za realizacijo samoodločbe in odcepitve Slovencev in Hrvatov voda na mlin fašizmu (str. XI). Komunisti obeh narodnosti stopijo skupaj v osvobodilno vojno, čeprav imajo nasprotujoča si stališča do nacionalnega vprašanja, v čemer gre po mnenju Natta iskati krivdo za vse poznejše spore. Ko povzame trditev, da je leta 1945 jugoslovanska stran videla »problem rešen z orožjem«, meni, da je bila ta parola sicer neprevidna, toda upravičena, ne samo zaradi predvojnega fašističnega zatiranja manjšine, marveč predvsem zaradi revolucionarne perspektive, ki jo je vsebovala nova družbena ureditev mnogonacionalne Jugoslavije, zato se tržaški delavski razred odloči zanjo. Pripomogla je privlačnost jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja v primerjavi s šibkim italijanskim antifašizmom v Trstu, odločilna je bila torej razredna izbira tržaškega proletariata, ne pa »arbitražna prepotenca« osvoboditeljev Trsta (str. XII). Samoodločba leta 1945 po njegovem mnenju ni bila izvedljiva, kvečjemu Togliattijeva teza o bilateralnem sporazumu med Jugoslavijo in Italijo, kar se je končno z Osimom uresničilo. Čeprav Osimo pomeni sprejetje dejanskega — provizoričnega — stanja, pomeni konec utopij in začetek prijateljstva ter sodelovanja med dotlej sprtima državama.

Posebej nas zanima Nattova ocena najbolj kočljivega vprašanja: opredelitve tržaških komunistov za resolucijo Informbiroja. Priznava, da je bila velika napaka s hudimi posledicami, in jo utemeljuje z zaupanjem v Sovjetsko zvezo, s partijsko disciplino, z dejstvom, da je prav KPJ dotlej zagovarjala delovanje Informbiroja, medtem ko ga je KPI kritizirala, zato so se tudi slovenski komunisti odločili zanj, s čimer so preprečili razkol v tržaški KP pa tudi ustanovitev neke slovenske komunistične stranke na nacionalni osnovi. »Komunistična partija ostane referenčna točka in obdrži politični in volilni konsens komunistov in širokih slovenskih množic, tudi... zaradi njene socialne in politične izbire, ki je bila, čeprav deloma obvezna, pravilna; vsekakor pa zato, ker je pomenila najboljšo garancijo za zaščito interesov in pravic nacionalne manjšine.« K tem splošnim motivom prišteje še odpore vodstvu tržaške KP, ki je bilo v letih 1945 do 1948 v rokah Slovencev in negotovanje zoper njegovo politiko in metodo. Vendar je bil, po mnenju Natta, politični spopad v Trstu v nesorazmerju z vsebino informbirojevskega akta, »ki je bil vse kaj drugega, kot kritika in zavrnitev skupka političnih pozicij, katerih je bila obdolžena Zveza (kom. Jug)... Kajti v resnici je šlo za ekskomunikacijo in izločitev, za brutalno intervencijo v življenje neke neodvisne in suverene države« (str. XVI).

Ta premišljena Nattova analiza ključnega tržaškega — in jugoslovanskega problema je seveda posledica distance, hkrati je obsodba in razumevanje ravnanja, bistven pa je nauk, ki ga navaja, da je treba misliti z lastno glavo, predvsem pa o vsem med seboj in z drugimi razpravljati, analizirati, primerjati na-

čela z dejanji in obratno, verificirati in korigirati lastno politiko. In meni, da so komunisti v Trstu to sedaj storili. Končno ugotavlja, da je KP v Trstu bila in je sposobna reševati ključna vprašanja, posebej glede nacionalne manjšine — s predlogi za zakonodajo, (str. XX) — glede regionalne avtonomije in zunanje politike do Jugoslavije. Razloge za uveljavitev konservativne »Liste za Trst« najde v »vplivu zgodovinskih preostankov političnih in socialnih sporov na področju nacionalnega vprašanja« ter v dolgoletnem italijansko-jugoslovanskem nasprotovanju (str. XXII), sicer pa ugotavlja ponovno krepitev KPI tudi v Trstu. Knjigo oceni kot »politično-zgodovinsko refleksijo«, ki more osvoboditi komuniste kompleksov, predsodkov in zavor.

Prva razprava: Nacionalno vprašanje: Slovenci v Trstu in v Furlaniji-Juljski krajini je izpod peresa Maria Collija. Obravnava stališča in ravnanje KPI in KP Trsta do tega vprašanja, ki so nedvomno vseskozi pozitivna, vendar neupravičeno ugotavlja kontinuiteto tudi s socialisti pred prvo vojno, čeprav pove, da so tedaj nacionalni problem reševali zgolj z »internacionalizmom«. Glavni pripevek na tej poti, ki ni bila niti ravna niti lahka, pripiše za čas pred prvo vojno Pittoniju in Vivanteju, za čas fašizma Griecu in Regentu, za čas druge vojne Curielu »in drugim« (str. 7). Čudno se zdi, da ne omenja Tume, Martelanca, Gustinčiča, niti Tomažiča, če že iz razumljivih razlogov ni med njimi Kardelja.

Ob ugotavljanju vseskozi pozitivne politike KPI do nacionalnega vprašanja in neposredni povezavi Leninovih načel o samoodločbi s sklepi partijskih kongresov, spregleda odstopanja v dvajsetih letih, ko je samoodločba pogojena s proletarsko revolucijo (kar je razvidno tudi iz priloženega dokumenta) in ne z »demokracijo in socializmom«, da ne omenjamo deviacij v Trstu, ki so značilne tja do druge svetovne vojne. Tudi ne loči dvostranske splošne deklaracije KPJ—KPI iz marca 1933 od tristrankarske iz aprila 1934, čeprav sta obe objavljeni v prilogi. Drugo deklaracijo napačno datira z decembrom 1933 (v prilogi ni razvidno, od kje je vzeta) in ne zazna njene specifičnosti, ki je v tem, da je namenjena najbolj akutnemu slovenskemu vprašanju in predstavlja kvaliteten skok v dotedanji politiki treh partij. Enako obravnava ta dogodek naslednji pišec — Panizon, ne upošteva, da je pri nas o deklaracijah že marsikaj napisanega.

Če je rekonstrukcija razvoja odnosov do nacionalnega vprašanja bolj šibka, pa so splošni okvir, razmišljanja in stališča o nacionalni problematiki izredno prodorna. Zato je delo tudi bolj podobno političnemu kot zgodovinskemu članku. Nacionalno vprašanje, pravi Collì, je temeljno za vso zgodovino Trsta in dežele in je drugačno od problema drugih jezikovnih in etničnih skupin v Italiji, a še ni ustrezno rešeno. Leninova načela so še vedno veljavna, kljub spremenjenim razmeram, kajti problem enakopravnosti nacionalne manjšine je hkrati problem demokracije in socializma. V Trstu pa to danes pomeni, da morajo Slovenci dobiti popoln »svobodni razvoj... na vseh področjih, kot posamezni državljani in kot narodnostna skupnost« (str. 11).

Tekst gradi predvsem na splošni literaturi (Lenin, Stalin, Boffo, Berlinguer), glede Julijske krajine pa na italijanskih piscih, na že dokaj zastarelih delih Apicha in Pacorja, poleg večno veljavnega Vivanteja in novejšega Pallanteja. Objavljeni dokumenti — nekateri v odlomkih — so vzeti iz tiska in ne iz originalov, ki so že dostopni, in nekateri pri nas že objavljeni v italijanščini in slovenščini.

Razprava Piera Panizona: KPI v Trstu od ustanovitve do druge svetovne vojne je edina izpod peresa zgodovinarja in vsebuje rezultate raziskav, ki jih je avtor opravil za diplomsko delo in jih pozneje poglobil. Žal pa tudi Panizon ne upošteva novejših literature. Razprava kritično in realno prikaže karakteristične in ključne probleme razvoja KPI (ne samo v Trstu) med dvema vojnama in presega avtorjevo lastno skromno oceno, da gre le za »fragmente neke analize, ki jo je šele treba napisati«. V uvodnih besedah še doda: »z veliko skromnostjo ... posredujem ta moj prispevek, za katerega sem bil prisiljen izbirati (probleme), ki očitno utegnejo in morajo še biti predmet diskusije.« (str. 34). Na tej iztočnici bom opozorila na nekatere pomanjkljivosti in napake v zvezi z nacionalno partijsko politiko, s slovensko-hrvaškim gibanjem in s slovenskim deležem v KPI.

Ko ugotavlja nesposobnost in sektaštvo primorskih komunistov, ki ne zmorejo v dvajsetih letih »razviti enotne politike zaščite osnovnih pravic« manjšine (str. 42), bi bilo treba ugotoviti, ali ni ta »nesposobnost« tudi posledica splošne indiferentnosti KPI do vprašanja manjšine? Odnos slovensko-hrvaških narodnih — po njegovem »nacionalističnih« — strank do fašističnega režima oceni kot »sramoten, včasih kar smešen špektakel« (str. 45) in kakor da se te ocene sramuje se skrije za hrbtom podpisane in citira njeno delo iz 1972. leta. Ne samo, da Panizon ni upošteval del s podrobnim opisom politike narodnih strank in s povzetkom v italijanščini (Quaderni Rovinj VI/1981—82), ki sem jih objavila po letu 1972, temveč take ocene tudi v citirani razpravi ni mogel prebrati. Ta obravnava ilegalni slovenski antifašizem v tridesetih letih (v ta namen je Panizon ni uporabljal) in se le v uvodnem stavku dotika političnega društva Edinost, z besedami, da »izbere pot legalnega odnosa do italijanskih oblasti ... nenehne legalne dejavnosti proti težnjam za raznaroditev in asimilacijo manjšin ... Z nastopom fašizma ... raznarodovalni ukrepi ... vzbude ... težnje po aktivnem odporu, tudi v opoziciji do oportunistične politike voditeljev obeh slovenskih meščanskih strank«. (Quaderni II/1972, str. 385). Čigava je torej interpretacija o »sramotni« in »smešni« politiki?

Sicer pa je značilno, da se Panizon le v treh primerih sklicuje na moji deli (dostopni v italijanščini), a žal napačno, oziroma tudi ti deli ne uporablja za isto problematiko, ki jo dejansko obravnavajo. Podobno kot zgoraj na str. 42 citira za raznarodovalno politiko mojo knjigo o Slovencih pod okupacijo, dejansko pa o tem govori knjiga o narodnoobrambnem gibanju. Tudi oznaka narodnorevolucionarne organizacije (TIGR, Borba) s stavkom »sektaške formacije« (str. 52) ne ustreza resnici, to je ovrigel že Ivan Regent v poročilu CK KPI leta 1928, danes pa je o tem že več raziskanega.

Razpravo v KPI o nacionalnem vprašanju postavi po letu 1926, to je potem, ki so bile sprejete teze na lyonskem kongresu, dasi so te teze nastale na osnovi predhodne razprave v vrstah slovenskih komunistov. Napačno šteje Ivana Regenta (tudi Colli) med ustvarjalce nacionalne politike. Ko že uporablja Klopčičev citat Martelančeve misli (po Komunistu in ne po originalu, ki je objavljen v Prispevkih), bi lahko razbral Regentovo »antitalistične« do tega vprašanja v dvajsetih letih. Manj pomembno je zmotno ime »Dragomir Gustinčič«, namesto Dragotin (str. 49).

Dobro oceni razliko med mestom-tovarno in slovensko-hrvaškim podeželjem, kjer se komunizem bolj uveljavi, pa tudi teze slovenskih komunistov iz 1927.

leta, ko nacionalno vprašanje povežejo ne samo s kmečkim, marveč tudi s problemom drugih socialnih plasti manjšine ob analizi srbskega in italijanskega imperializma (str. 41). Ne vidi pa, da je v primerjavi s temi stališči preobrat v KPI v letih 1929—1931, vsiljen od Kominterne, predstavljal nazadovanje v partijski nacionalni politiki. Tez slovenskih komunistov, ki jih vodstvo KPI ni odobrilo, žal ne objavi v prilogi, čeprav to v tekstu napove. Glede dveh medpartijskih deklaracij sredi tridesetih let je spodrsrljaj (izenačenje in napačni datum) enak kot pri Colliju, za začetke stikov med KPI in KPJ šteje »vsaj leto 1927« (str. 57), po dokumentarnih virih pa je razvidno, da so obstajali že od leta 1924.

Pomembna je Panizonova ocena akcijskega pakta med KPI in NRG: globoka modifikacija koncepta revolucije z ljudskim, nacionalnim in antifašističnim značajem nasproti dotedanji paroli o diktaturi proletariata (str. 60), vendar je pri vsebini pakta poudarek na minimalnih revindikacijah, medtem ko je bistveno ponovno potrjeno načelo o pravici do samoodločbe in odcepitve manjšine od Italije.

Trideseta leta so šibkeje prikazana kot dvajseta, tudi zaradi pomanjkljivih raziskav, skopo pa je odmerjen tudi prostor deležu slovenskih in hrvaških komunistov v KPI, zlasti v zadnjih predvojnih letih, čeprav avtor dosledno uporablja termin »italijanski in slovenski komunisti« (zakaj ne tudi hrvaški?). Posamezni primeri aktivnosti so le iz Milj, tudi Tržič je zapostavljen, desetine drugih epizod pa se mu zde »manj pomembne« (str. 62). Pravilno zazna višek komunističnega in antifašističnega gibanja pred drugo vojno med Slovenci, a mu posveti le en odstavek, povzet po spominskih podatkih. Zapostavljanje slovenskega deleža, zlasti narodnjaškega v antifašističnem gibanju posebej izstopa pri navajanju števila obsojenih pred posebnim sodiščem (str. 65) — podatki se ne ujemajo z ugotovljenimi v dopolnjenem izvlečku iz Aula IV, ki je izšel v Trstu — oziroma z zaključkom, da so bili »ogromna večina obsojenih komunisti«. Glede na število oseb je to res, toda od 24 (dejansko 26) izvršenih smrtnih obsodb (»vsi so bili Slovenci in Hrvati«) je z omenjenim zaključnim stavkom izničeno dejstvo, da so bili ustreljeni predvsem narodnjaki, med vojno pa partizani in kvečjemu člani KPS.

Paolo Sema obravnava Leta vojne in odpora (1940—1945) z dražljivo napovedjo: »Ne želimo iskati krivd ali napak, nikomur nimamo ničesar očitati, iščemo le tisto resnico, ki je dosegljiva z diskusijo, s konfrontacijo idej... Po štiridesetih letih... že lahko govorimo mirneje, brez jeze, žalitev, in povemo stvari — tudi v razpravi s tovariši iz Hrvatske in Slovenije — z zgodovinarji, politiki, voditelji partije, militantnimi partizani —, ki bi jih pred kakšnim letom morali zamolčati, sicer bi bil odgovor trd, težak, oster.« (str. 67). Čigav odgovor? Tovarišev iz Slovenije in Hrvaške? Tistih zgodovinarjev, ki so pisali drugačno resnico, ker »niso vedno naklonjeni italijanski komunistični partiji in tržaškemu delavskemu gibanju«? Razprava P. Seme ni celovit prikaz narodnoosvobodilnega gibanja v Trstu, obogaten z novimi spoznanji, ki jih je bilo treba doslej zamolčati, kar bi od predavanja nepoznavalcem te zgodovine morali pričakovati, marveč je enostranska in zato pomanjkljiva obravnava najbolj kompleksnega in prepletenega razdobja druge svetovne vojne, z mnogimi polresnicami pa tudi napačnimi podatki. Enostranskost ni samo v neupoštevanju raziskovalnih rezultatov drugih, marveč predvsem v osredotočenju na vlogo

KPI v osvobodilnem gibanju v Trstu, kakor da člani KPS v Trstu niso tudi »tržaški komunisti«.

Sicer pa je nesorazmerno veliko prostora odmerjenega splošnim svetovnim vojaškim in političnim dogodkom, ki s tržaškim komunizmom nimajo neposredne zveze. Pri tem je močna tendenca obsojanja ravnanja in vojnih ciljev zahodnih demokracij in povečevanja vloge Sovjetske zveze. Takole razmišlja: zapadne velesile v začetku vojne ne vidijo glavne nevarnosti v osi Rim-Berlin, ker jim pomeni največjo nevarnost komunizem. Hkrati pa nemško-sovjetski pakt omeni le v zvezi z nemško (samo nemško!) zasedbo vzhodnih ozemelj in vsa ocena je zreducirana na stavek: »un patto molto discusso« (str. 69); dalje da zapadne velesile »s slabo prikritim zadovoljstvom« gledajo možnost nemške zmage nad SZ, francoski vladajoči razred pa se bolj boji obnove ljudske fronte kot nemške okupacije (str. 70—71); zavezniške zmage vlivajo vedno večje zupanje v SZ, od katere je odvisen izid vojne, zavezniški namen izkrcanja v Istri pa je predstavljen kot »nož v trebuh Rdeče armade« (str. 86).

Medtem ko Panizon dobro prikaže padec organiziranosti med italijanskimi komunisti po letu 1938, Sema sklepa po poslovnem pismu Pinka Tomažiča, da so komunisti bili, tudi po tovarnah, da so delovali in se povezovali ter »formirali močnejše in pogumnejše organizacije kot poprej« (str. 74) kar prekinejo množične aretacije antifašistov leta 1940. Ne zdi se mu potrebno omeniti, da gre za slovenske organizacije, komunistične in narodnjaške, prezre, da so med aretiranimi le trije italijanske narodnosti ob tristotih Slovencih, in da proces leta 1941 ni bil proti »Tomažiču in njegovim tovarišem« marveč je bilo med obsojenimi dve tretjini narodnjakov; tudi listkovne akcije ob procesu, čemur sledi nove aretacije, opravi OF in ne italijanski komunisti. Skratka zdi se, da avtor hoče čimveč antifazišma v Julijski krajini potisniti pod klobuk KPI in že v uvodnih besedah napove, da je treba v tej smeri poglobiti raziskave.

Medtem ko kronološko navaja svetovne dogodke, prav malo pove o začetkih in razvoju narodnoosvobodilnega gibanja v Trstu in na Primorskem, nekoliko več pozornosti nameni dogodkom v Jugoslaviji, pri tem napačno govori o OF kot o »jugoslovanski organizaciji«, ustanovitev AVNOJ napačno datira v leto 1941. Do razpada Italije je NOG posvečenih le par stavkov s splošnimi podatki, ob priznanju, da je bila tedaj KPI prešibka, da bi bila kos situaciji. Kakšni situaciji? Tisti, ki jo je v Trstu ustvarila OF? Pri seznamih aktivistov in žrtev najdemo prav redka slovenska imena, primeri junaštev so iz Milj, opisi so opremljeni tudi z lastnimi spomini. Pač pa se ob razpadu Italije po trditvi avtorja »KPI in delavski razred odločita za oborožen boj« in organizirata prve partizanske enote (str. 78). Torej pred tem partizanov ni bilo? Nihče ni organiziral oboroženega boja na Primorskem?

Za čas do osvoboditve je NOG obravnavano predvsem ali zgolj v kontekstu spopadov med KPS—KPJ in KPI. Ker so v tem delu navedene pogumne, a problematične trditve — o katerih bi bilo treba diskutirati — sklepamo, da so tu tiste »nove resnice« o katerih je bilo treba še nedavno molčati. Predstavniku KPI pri pokrajinskem komiteju KPS Vittoriju očita, da je širil pismo »v imenu CK KPI«, ki naj bi bilo italijanski prevod slovenskega teksta, in je vsebovalo »jugoslovanske pozicije« v nasprotju s pozicijami KPI, kar implicitno pomeni, da ga je diktirala KPS (str. 90). Povzema po Pallanteju, a ga ne objavi v prilogi skupaj z drugimi dokumenti. Zrno sporov najde v vprašanju kompetenc orga-

niziranja partijskih, vojaških in množičnih organizacij, kar si še leta 1943 po njegovem prilašču KPS (tudi v tovarnah, mimo KPI) predvsem pa v »enostranskem«
sklepu AVNOJ glede državne pripadnosti Primorske s Trstom in Istre. Vsa dejavnost in propaganda je po mnenju Seme podrejena jugoslovanski zahtevi po aneksiji (str. 83), tudi samovoljno preimenovanje dogovorjene »Fratellanza operaia«
v »Delavska enotnost — Unità operaia« je v funkciji tega cilja (str. 83).

Ko citira Kardeljev odgovor Togliattiju glede jugoslovanskih teritorialnih zahtev, ki se glasi, da ljudska oblast — KPJ ne more zahtevati manj, kot zahteva jugoslovanska begunska vlada, avtor ugotavlja, da ne leta 1924, ne 1929, ne 1934 jugoslovanska vlada ni postavljala teritorialnih zahtev: »nobenega dokumenta o tem ni« (str. 81). Vprašujem se po kakšni logiki navaje te letnice — ne glede na po Kardelju citirane »begunske vlade«? Razen leta 1924 (italijansko-jugoslovanska pogodba o prijateljstvu) navedene letnice nimajo ničesar opraviti s pogajanjem med državama, prezrta pa so povojna mirovna pogajanja (1919—1920), ko je bil boj za mejo zelo vroč in je Jugoslavija pod pritiskom pristala na rapsko pogodbo. Zelo vprašljiva je hipoteza, da pomeni sklep o priključitvi Julijske krajine k Jugoslaviji začetek sporov med KPJ in KP SZ (str. 81), kar Sema sklepa iz brzojavke l. 1944, v kateri Dimitrov (dejansko je podpisan Ded t. j. Kominterni) obsoja spore med slovenskimi in italijanskimi partizani zaradi teritorialnih vprašanj (prim. dok. na str. 100).

Ko se jeseni 1944 KPI v Trstu loči od CLN in se »podredi« KPS pravi Sema, da tega niso odobraval niti vsi slovenski komunisti, o čemer pričajo povojni dogodki, in sicer njihova skoraj totalna soglasnost za protijugoslovansko resolucijo Informbiroja ter izid volitev leta 1949 (str. 90). Ali je res možno delati take vratolomne sklepe, ko hkrati iz teksta ni razvidno razmerje moči, sposobnosti, možnosti med dvema odporniškima gibanjema! Natta je v uvodu bolje povzel tisto, česar Sema ni povedal. Z razliko od prejšnjih »komunističnih«
zgodovin — Vidalijevih — ki govore o jugoslovanski »okupaciji« Trsta, tokrat prvič srečamo ugotovitev, da gre za »osvoboditev«, toda s pripombo, da so bile pri tem izključene »partizanske enote, ki so nastale v deželi« (str. 91), kar res velja za italijansko divizijo Garibaldi-Natisone, ne pa tudi za drugi diviziji IX. korpusa, ki ga Sema omenja v sestavu IV. jugoslovanske armade.

Zanimiva je ugotovitev, da se o Hrvatih v Trstu nikoli ne govori kot o posebni narodnostni skupnosti in Semova zahteva, da se to popravi. Očitno gre za tiste, ki so po drugi vojni emigrirali iz Istre, kar pa po mojem mnenju ne izključuje Semovega predloga.

V zaključku kot komunist prevzema vso krivdo za grehe, storjene v preteklosti, ker se čuti dediča »tako Frausina in Kolariča, kot Babiča, Štoke in Kraigherja«. Ko pove, kako težko je govoriti o teh »grozljivih«
zadevah, ki so sestavni del »našega življenja, naših družin, naših formacij«, izrazi vero, zlasti v mlade, da se lahko znebijo problemov, če jih le ne bo strah, da to store. »To ne pomeni likvidacije kogarkoli, to ne pomeni razsojati o zaslugah ali o krivdi kogarkoli, kajti zgodovina je zgodovina.« (str. 92) Menim, da bodo le raziskovalci NOB na obeh straneh meje utegnili natančneje preveriti in pošteno izmeriti »prejšnje« in »sedanje zgodovinske resnice«, kar si lahko samo želimo.

V prilogi je objavljenih več dokumentov italijanskega izvora, žal ne zvemo, kje so ohranjeni, komu so namenjeni, vsekakor pa bi sem spadal tudi kakšen

dokument slovenskega ali jugoslovanskega izvora. Drugih virov in literature, ki naj bi služila problematični razpravi, razen v treh primerih, avtor ne navaja.

Manj natančne so misli, ki nas navdajajo ob branju naslednje razprave: Claudio Tonel, Dolga ločenost od KPI (1945—1975): osvoboditev, nasprotja zaradi teritorialnosti, Kominform, povratek Italije v Trst; ne zato, ker bi bilo to predavanje manj zanimivo, marveč zgolj zato, ker je pri nas to razdobje — in naslednje — še neproučeno. Gre za razdobje dvanajstih let, ko je tržaška partija avtonomna, za »dramatično, odločilno, mučno« razdobje, »ki je globoko zaznamovalo vse, ki so ga doživeli, in ki se je v velikem obsegu vcepilo v zavest in kulturo Trsta, v odnose med političnimi in socialnimi silami do današnjih dni.« (str. 111) Podobno kot Sema šteje med osvoboditelje Trsta predvsem »vstajo Delavske enotnosti in skupin CLN«, medtem ko IV. jugoslovanski armadi pripise le »sodelovanje«, dasi »odločilno« (str. 113).

Že začetek tega razdobja, štirideset dni jugoslovanske uprave, je po mnenju avtorja postavil bariero med osvoboditelji Trsta in prebivalstvom italijanske narodnosti. Gre za tri težke napake, ki kažejo na politično »slepoto« partizanske oblasti: preprečitev navzočnosti italijanskih enot pri osvobajanju Trsta, s tendenco »političnega precedensa«, kar oceni Tonel kot »hudo slepoto, vsekakor kvarno za odnose z italijanskim prebivalstvom« (str. 117); prepoved rdeče zastave — dovoljene so bile le jugoslovanske narodne in italijanska z zvezdo —, ki je povzročila globoko travmo pri mnogih Tržičanih (str. 114) ter zloglasne »fojbe«, ki so požrle stotine »fašistov in kolaboracionalistov, italijanskih in slovenskih pa tudi samo Italijanov« in ki predstavljajo »nepredvidljivo nazadovanje odnosov med tistimi, ki so zahtevali Italijo v Trstu ter med jugoslovanskimi partizanskimi silami vključno z nami« (str. 114). Ta dogodek, ki ga jugoslovansko zgodovinopisje še ni obravnavalo, a je večno na dnevnem redu italijanskih nacionalističnih sil, Tonel oceni kot povračilno akcijo za nacistične masakre, kot tragedijo, ki se ji ni bilo mogoče izogniti, toda odklanja soodgovornost tržaške partije, ki naj bi bila izražena v obtožbi italijanske javnosti, da so zanj krivi »Tito in mi, slavo-komunisti v Trstu« (str. 115). To pomeni, da se današnja tržaška partija retrospektivno distancira od jugoslovanske, čeprav je bila tedaj njen sestavni del in s tem del NOB; vsekakor pa pomeni ločevanje med italijanskim in slovenskim delom oz. vodstvom partije, ne glede na to, koliko je bila ali ne soodgovorna za določeno ravnanje organov ljudske oblasti.

Medtem, ko opisuje manifestacije veselja tržaškega prebivalstva, ob odhodu Titovih partizanov (str. 117) bi pričakovali, da vsaj omeni tudi tiste demonstracije žalosti, ki jih je priredilo okoliško prebivalstvo: znan je primer kraške mladine, ki poskuša z živo barikado preprečiti odhod jugoslovanskih tankov preko Sežane.

Ob tem poglavju, ki ga zaključuje lep sprejem zavezniških čet »z manifestacijo za italijanstvo Trsta«, se vsiljuje primerjava z osvoboditvijo — okupacijo istega Trsta in Julijske krajine leta 1918. Italijanska vojska, ki jo italijanski socialisti pozdravijo kot osvoboditeljico, zasede to ozemlje po »zakonu osvojitve« (partizanska vojska naj bi se naslanjala na »zmago orožja«), prepove slovenske narodne zastave (ne pa rdeče), sledi dveletno policijsko preganjanje vsega, kar diši po slovanstvu; sile antante izženejo čete zavezniške Srbije z Reke in se odrečejo zasedbi ozemlja, ki so ga tajno prisodile Italiji. Še druga primerjava se nam ponuja, in sicer med politiko KPI pred drugo vojno ter tisto po letu 1945.

Medtem ko je v preteklosti KPI načrtovala neodvisno slovensko-hrvaško republiko v sklopu balkanske federacije delavsko-kmečkih republik ali socialistične Italije, je sedaj nasprotovala sklepu AVNOJ in pokrajinskega komiteja KP Julijske krajine o priključitvi tega ozemlja in neodvisni tržaški republik v socialistični Jugoslaviji. Za priključitev je bil ves tržaški proletariat s pozicij »razredne izbire«. Če je KPI pred vojno računala, da bo v Italiji prej izbruhnila socialistična revolucija, kot v Jugoslaviji, se je dejansko zgodilo nasprotno in »razredna izbira« je bila popolnoma v skladu z njeno predvojno politiko. To dejstvo Tonel zazna, vendar bolj z vidika opravičevanja tržaškega proletariata, ker se je pač postavil zoper novo linijo osrednjega vodstva KPI.

Titovo izjavo Togliattiju, novembra 1946, da »je pripravljen pristati na pripadnost Trsta Italiji ... če bo Italija pripravljena prepustiti Jugoslaviji Gorico, ki je ... večinoma slovenska« (str. 124), bi kazalo resno proučiti, kajti na mirovni konferenci se je jugoslovanska delegacija zagrizeno borila za Trst.

Resolucijo Informbiroja Tonel obsodi s citiranjem zapoznelih Vidalijevih ocen, vendar ugotavlja, da so jo »tržaški komunisti sprejeli z olajšanjem, kakor pristno osvoboditev«, da so se lahko uprli slovenskemu delu vodstva KP Trsta, ki da je bilo stalinistično, tako kot vse komunistične partije tistega časa.

»Menim, da smo pravilno ravnali, ko smo se uprli lokalnemu vodstvu partije, tako kot je prav ravnal Tito, ko se je uprl Stalinu« (str. 129). Ali naj to pomeni, da italijanski del vodstva z Vidalijem in tržaški komunisti niso bili stalinisti? To implicitno aluzijo Tonel omili s citiranjem »nekaterih govoric«, češ, da je pristop velike večine italijanskih in slovenskih komunistov k resoluciji pomenil »protistalinistični upor stalinistov«, hkrati ko je bil glavni motiv za soglasje z resolucijo partijska disciplina in zvestoba Sovjetski zvezi!

Večji del nadaljnjih dogodkov in stališč tržaške partije prikazuje skozi citate iz dokumentov, govorov, resolucij, sklepov — med katerimi ni slovenskih. Poskuša biti zvest in korekten kronist, z najmanjšo mero lastnih ocen, pač pa z nekaterimi reminiscencami. Čeprav poskuša ostati nepristranski, komaj omeni »spopade«, ki so sledili resoluciji med »kominformovci in titovci«, dasi je v resnici šlo za huđe, tudi fizične napade prvih na druge, v obliki pravih kazenskih ekspedicij. Pač pa navaja napade projugoslovanske strani, ob pomoči obmejnih agentov OZNE, na vodilne slovenske komuniste (Bernetičeva, Šiškovič, Škerl, Pirc), z grožnjami smrti in obtožbami, da so »izdajalci domovine«. Po mnenju avtorja pa so le-ti z drugimi slovenskimi komunisti izpričali »najvišjo internacionalistično zavest, ko so se ... pridružili kominformovski resoluciji brez rezerv in se tako postavil proti lastni materi — domovini« (str. 132). Nič konkretnega pa ne zvemo o posledicah razdora, ki je razcepil na dva dela tudi vse slovenske kulturne množične organizacije in dejansko bolj zrušil kulturno-politično zgradbo tržaških Slovencev, z mukami grajeno skozi desetletja, kot je to uspelo fašističnemu režimu. Tudi pri naštevanju glavnih problemov tega časa navaja le: fašizem, nacionalna manjšina (z vidika komunistične politike glede pravic), enotnost delavskega razreda in izpusti odnos do Jugoslavije oziroma do jugoslovanski politiki naklonjenih Tržčanov — komunistov in nekomunistov — ki je dejansko, kot kaže, ključno. Pravice nacionalne manjšine so implicitno tretirane predvsem z vidika enotnosti delavskega gibanja kot motnja, ki jo je treba čimprej odpraviti. Med dogodki tudi ne najdemo pozivov slovenskih komunistov v KP Trsta po čimprejšnji normalizaciji odnosov z Jugoslavijo — do

ZKJ — potem ko je leta 1955 Hruščov že poravnal zadevo, a je tržaška partija, sledeč Vidalijevim stališčem (objavljenim v članku Colpo di bora), vztrajala na sovražnostih še celih šest let. Takole piše Vidali:

»Vsi vedo, da so naša partija, ter vsi demokratični Tržačani, Italijani in Slovenci, manifestirali svojo hvaležnost resoluciji Informbiroja . . . Podoben dokument, glede temeljne linije, se je leta pisal v mislih nas vseh, na osnovi izkušenj, na osnovi tistega kar smo videli in slišali, tistega kar se je počelo in kar smo bili prisiljeni početi . . . Zato mi ne moremo izraziti solidarnosti z deklaracijo Hruščova . . .« (str. 142). Šele leta 1962 je delegacija KP Trsta prišla v »Cannosso« in tedaj je bilo domnjeno z ZKS, »da bodo obojestranske samokritike odložene na poznejši čas« (str. 142), kar naj bi se začelo sedaj, s to knjigo.

Med objavljenimi dokumenti so poleg resolucij KP Trsta tudi resoluciji IB in odgovora KPJ, kar je v knjigi edini primer objave dokumentov jugoslovanskega izvora.

Fausto Monfalcon obravnava Isto 1943—1945 od osvobodilne vojne do eksodusa (očitno bi druga letnica morala biti 1954). Devet strani posveti nobovskemu razdobju, z ograditvijo, da ne piše zgodovine, dvajset povojnemu razdobju, tedaj ko je Istra pod jugoslovansko upravo in od 1947, razen cone B STO, v socialistični Jugoslaviji.

V uvodnem delu predvsem dokazuje, da je drugače kot v drugih pokrajinah — v Italiji in v Jugoslaviji — NOB koncentrirana na priključitev Istre k bodoči Jugoslaviji in na tem imenovalcu naj bi se znašli KP Hrvatske, slovensko-hrvaški narodnjaki in klerikalci. Po knjigi Drndića (Oružje i sloboda Istre) sklepa, da so pripadniki »TIGR in Tob« (očitno tržaška organizacija Borba) s težavo pristopili k NOB, ker je bila komunistična, kar se mu zdi simptomatično za razpoloženje »politično najbolj usposobljenih istrskih Hrvatov« (str. 196—197). Ali to pomeni, da med istrskimi Hrvati ni bilo tudi predvojnih komunistov? Še bolj kompliciran in težaven se mu zdi problem sodelovanja KPI v Istri z enobejem, ker so jo motili avnojski sklepi, ki po mnenju avtorja niso bili v skladu s tripartitno izjavo iz 1934. Za člane KPI je bil, po njegovem, primaren protifašistični boj, v katerem naj bi bilo nacionalno vprašanje samo ena komponenta, vprašanje teritorialne razmejitev pa samo načelo (str. 198). »Ostra in drastična« enostranska odločitev AVNOJ (in pred njim istrskih organov NOG) o priključitvi Primorske in Istre k Jugoslaviji, »ki v teh letih še obstajala ni« (str. 198), je po avtorjevem mnenju odvrnila velik del italijanskega prebivalstva od enobeja in je predstavljala izhodišče za poznejši eksodus. Drndićevo obtožbo teh množic, ki jih Monfalcon oceni enakoštevilčne kot hrvatske češ, da so prežete s fašizmom in rasno superiornostjo in zato sokrivate raznarodovanja, proglasi za »zgodovinsko poneverbo«, kajti »krive« so samo nesoglašanja z omenjenimi sklepi (str. 202). Sicer pa dokazuje, da so italijanski komunisti in delavski razred v večji meri z enobejem kot menijo italijanski tržaški zgodovinarji (Storia di un esodo).

Monfalcon v tem poglavju v glavnem polemizira z dvema skrajnostma v historični publicistiki: z jugoslovansko in italijansko — zanj obe enako nacionalistični, brez poskusov razumevanja tiste strani, ki je poravnavala krivice, za razliko od one, ki je stremela po ohranitvi hegemonije. Vendar je njegovo razmišljanje v tem oziru dokaj prepričljivo.

Če je NOB, tedaj ko so italijanski komunisti zavestno v njenem sestavu, pozitivno prikazana (kljub njegovemu vprašanju ali le ni bila storjena napaka »shematizma in sektaštva«), je povojna jugoslovanska uprava v Istri prikazana kot skrajno napačna, ker se je oddaljila od enobejevske mentalitete in internacionalizma (str. 217), s čimer naj bi ustvarila nepremostljiv prepad s širšo istrsko italijansko pa tudi hrvaško-slovensko javnostjo. Izguba simpatij množic ob raznih ukrepih, med drugim volilne prisile, je po mnenju avtorja logično povzročila nasilje in nasilno spreminjanje etnične strukture ozemlja. Avtor je izredno kritičen do vsega, kar počne jugoslovanska uprava ne samo v coni B STO (ki je sestavni del »tržaškega«), marveč tudi v tistem delu, ki je po letu 1947 pripojen k Jugoslaviji. Navaja primere nasilja, ki po metodah spominjajo na teror (str. 211) in poglobljajo v ljudeh strah in nasprotovanje, česar spričo pomanjkanja raziskav tudi po naših virih ne moremo preveriti. Ob Kominformu se ustvari še druga fronta jugoslovanskih nasprotnikov, in sicer fronta italijanskih komunistov in delavcev, ki se iz enakih razlogov solidarizirajo z obtožbo Jugoslavije kot tržaški komunisti, vendar razen podatkov iz Izole in podatka o prepovedi širjenja tržaškega glasila *Il Lavoratore*, v tekstu ne najdemo konkretnih podatkov. »Odprtje nove fronte nesoglasja . . . poleg nacionalistične, je zreduciralo množično bazo (ustvarjeno med osvobodilnim bojem), na kateri bi morala sloneti ljudska oblast . . . V tem položaju je postal povratek na stare sisteme politične kontrole skoraj obvezna izbira« (str. 214).

Končni učinek te represivne politike je bila množična izselitev — eksodus — Italijanov pa tudi hrvaških družin, ki jo avtor po »Titovih podatkih« ocenjuje na okrog 300 000 oseb (str. 220), ne da bi povedal kje je leta 1972 Tito navedel to število. Hkrati je na str. 208 podatek ljudskega štetja iz leta 1945, po katerem je bilo v Istri (brez slovenskega in reškega teritorija) 236 000 Hrvatov in 93 000 Italijanov. Potemtakem je ostalo v Istri le 29 000 avtohtonih Istranov? Ne glede na to, da število izseljenih ni znano, je avtorjevo navajanje avtoritativnega vira prozorno tendenciozno, kajti drugi italijanski raziskovalci istrske povojne zgodovine (*Storia di un esodo*) govorijo o 190 000, največ 200 000 beguncev.

Rdeča nit Monfalconovega razpravljanja, ki se zdi novo in zanimivo, a ne presega omenjene knjige o eksodusu, je v postavljanju na prvo mesto razrednega vprašanja, čemur bi moralo nacionalno vprašanje ostati podrejeno, kar naj bi bila tudi predvojna linija KPI in KPJ. Hkrati pa je iz Collijeve in Panizonove razprave razvidno, da je KPI vsaj v tridesetih letih v politiki do Julijske krajine postavljala nasprotno stališče.

Čeprav Monfalcon pogostoma poskuša razumeti jugoslovansko stran v analogiji s tistim, kar je fašizem počel v coni A STO, se med branjem ne moremo znebiti vtisa, da nastopa v vlogi zagovornika italijanskega prebivalstva v Istri. Še močneje kot pri omenjenih avtorjih izstopa nekakšna diferenciacija med italijanskim prebivalstvom in drugimi, kamor tokrat spadajo tudi istrski italijanski komunisti. Obravnava upravno-politični razvoj Istre v letih 1945—1955 in ne zgodovine komunistov, kot je namen knjige. Sicer pa nič ne moti izdajatelja, da v tej razpravi — predavanju — ne gre za »komuniste v Trstu«, kvečjemu za »komuniste v Jugoslaviji«, hkrati ko knjiga ne vsebuje tržaškega in goriškega (v Italiji) komunističnega gibanja. Ali je bil morda namen skozi to prizmo pokazati na tisti stalinizem, zoper katerega so se tržaški komunisti uprli?

Delo Stojana Spetiča: Dolgi pohod mučne začasnosti (1957—1978) je najbližje vsestranskemu sintetičnemu pregledu, z enakomerno obravnavo politične, ekonomske, kulturne problematike v Trstu z vidika ravnanja KP, ki je sedaj že v sestavi KPI. Za to razdobje ni na razpolago zgodovinskih raziskav, zato tudi primerjave s Spetičevimi zaključki niso možne. Avtor samokritično napove, da so analize in sodbe osebne in zato podvržene »poglobljenemu razmisleku tovarišev« (str. 236).

Za šestdeseta leta ugotavlja, da se razmere v KP v Trstu normalizirajo, zato se končno lahko posveti predvsem gospodarski in socialni problematiki Trsta (str. 228) pa tudi bitki za nacionalne pravice slovenske manjšine (str. 232). Na normalizacijo — umiritev — sta vplivala predvsem dva dogodka, ki sta zaključila razburkano obdobje poinformbirojevskih spopadov: spomladi 1962 velika večina tržaških komunistov sprejme predlog o odhodu delegacije, z Vidalijem, v Ljubljano, ki poravnava odnose z ZKS—ZKJ, hkrati se razide tista Neodvisna socialistična unija, ki so jo po razkolu ustanovili Jugoslaviji zvesti komunisti.

Kot pomembnost kaže omeniti »samo navidezno marginalen« dogodek, ki je skoraj privedel do novega spopada z ZKS, in ki kaže, da bojna kopja še niso bila dokončno pokopana. Leta 1972 je izšla Vidalijeva knjiga o XX. kongresu KP SZ, ki jo je ljubljanski Komunist (december 1972) ocenil kot »rehabilitacijo izbire stalinizma«. Tržaški komunisti so to sodbo vzeli za uradno stališče ZKS in razpravljali o njej na kongresu, ne da bi zavzeli stališče do Vidalijevih tez. To dejstvo je sprožilo v delu jugoslovanskega časopisja obravnavo tržaškega kongresa »v nesprejemljivem tonu... z eksplicitnimi pozivi kongresistom naj se osvobodite Vidalija in Tonela in naj opravijo s stalinisti.« (str. 243). Incident ni skalil dobrih odnosov z ZKS tudi po zaslugi obtoženega Tonela in Spetič je več kot prepričan, da bosta »jasnost in bratska iskrenost prispevali tudi k razrešitvi zapletenih zgodovinskih vozlov... ki jih je srečanje leta 1962 odložilo na poznejše čase«, oziroma da je ta trenutek že nastopil, o čemer pričajo »bodisi pobude planirane z jugoslovanskimi tovariši, bodisi interne razprave naših sekcij«, kakor se kažejo na seminarju posvečenem zgodovini komunistov v Trstu (str. 244). Zaključuje z osimskim sporazumom in prilaga inkriminirani članek s Tonelovim odgovorom ter resolucijo VI. kongresa iz leta 1975.

Splošne zaključke in vtise, ki so se mi porajali ob branju knjige, bi lahko takole strnila:

1. Razen v enem primeru so tekste pisali vodilni udeleženci zgodovinskega dogajanja, torej nezgodovinarji. To je spričo namena po samokritiki, po razčiščenju v lastnem krogu pozitivno, a hkrati manj prepričljivo. Dogodki so večkrat opremljeni z lastnimi spomini, z izrazi osebnih čustev in stališč, kakršna so bila med samim dogajanjem ali kakršna so danes. Šibka je torej časovna in osebna distanciranost. Moti tudi način izražanja, ki je patetičen, pogostoma bombastičen in ponekod zveni bolj militantno aktivistično — propagandistično kot trezno znanstveno.

2. Avtorji pomanjkljivo navajajo vire, predдела, raziskave drugih, zlasti zgodovinarjev, iz citiranih virov pa razberemo, da so uporabljali predvsem ali zgolj vire italijanskega-komunističnega izvora, kar ne ustreza metodi kritičnega pretresa vse dokumentacije in literature, ki je na voljo. Ne samo, da ne upoštevajo raziskovalnih rezultatov jugoslovanskih zgodovinarjev (tudi politikov), ki so spričo neznanja jezika težko uporabljivi, marveč tudi skopo uporab-

ljajo dela italijanskih tržaških zgodovinarjev, ki ponekod bistveno presegajo tukajšnje obravnave. Čeprav ima torej delo zgodovinske poteze, ga ne moremo imeti za zgodovino v pravem pomenu besede.

3. Medtem ko v knjigi ne manjka evropskih in svetovnih dogodkov, pa tudi splošnih teoretičnih razglabljanj, je šibko prikazana splošna politična, ekonomska, kulturna situacija, v kateri tržaški komunisti delujejo (izjema je Spetič), ne glede na to, da na omejenem prostoru res ni mogoče vsega povedati.

4. Iz celotnega dela izrazito izstopa nacionalno vprašanje, ali bolje odnos KP Trsta in KPI do vprašanja slovenske in hrvaške manjšine, z rdečo črto kontinuirane dosledne in pogumne obrambe nacionalnih pravic in enakopravnosti manjšine. Toda, po njihovem mnenju, to rdečo črto — načela — prekinjajo in kalijo le razmejitvena vprašanja — jugoslovanske teritorialne pretenzije, ne pa tudi nerazumevanje ali včasih postransko obravnavanje vprašanja manjšine s strani tržaških komunistov. Obravnava nacionalnega vprašanja izpade, kakor da je bila (in je?) za komunistično partijo največkrat nekakšno nujno zlo, ki mu je treba zadostiti, da bo zagotovljena enotnost delavskega razreda, množic in moč komunistov v Trstu.

5. Čeprav je termin »italijanski in slovenski komunisti« dosledno uporabljen, je dejansko govora le o italijanskih komunistih (dogodki, imena, žrtve), kakor da so drugi nekakšen sicer enakopraven privesek ne pa tudi enako ali celo aktivnejši del skupnega telesa. Tudi ni dovolj razvidno, da je slovensko vprašanje hkrati tudi vprašanje slovenskih komunistov v KPI in ni zunaj njih. Slovenski komunisti pridejo do izraza v trenutku, ko ob Informbiroju očitno prevesijo tehtnico v korist protijugoslovanske politike, ne pa tudi, ko poskušajo to politiko spremeniti.

6. V kontekstu je, morda nehote (ali iz neznanja?) ustvarjena nekakšna diferenciacija med »mi« in »oni«, pri čemer so ti drugi NOB, titovci, ZKS, jugoslovanska uprava. Ambicija: razčistiti s preteklostjo, obrniti stran zgodovine brez tožnikov in toženih torej ni docela uresničena. Sicer ne manjka kritike lastne partije, toda bolj v obliki opravičil in alibijev in kar je še slabše, ti alibiji so praviloma v napakah »onih drugih«. Ko so italijanski komunisti v Trstu sestavni del te »druge strani« (NOB, doba avtonomne KP) pa se distancirajo od vodstva (slovenskega, hrvaškega), oziroma od tiste politike enotne partije, ki jo sedaj proglašajo za napačno. Prav šibko pa je opravičeno ali argumentirano ravnanje te »druge strani«, ki so ji pripisani mnogi spodrsljaji in krivda za škodo, ki je povzročena (Italijanom!), čemur praviloma sledi poduk, kako ne bi smela ravnati. To zadeva predvsem komunistično partijo — zvezo — Slovenije pa tudi Hrvaške kar pomeni Zvezo komunistov Jugoslavije. Celotno delo je v bistvu izziv tej Zvezi z željo po dialogu v smeri medsebojne poravnave zgodovinskih nasprotij in reinterpretacije obojnih dosedanjih sodb.

Če v tem obsežnem razmisleku opozarjam predvsem na problematične točke in tiste kričeče primere, ki v živo zadevajo našo, slovensko in hrvaško zgodovinsko preteklost, to ne pomeni, da knjiga ne vsebuje tudi dobrih, zanimivih, novih in objektivnih prikazov. Predvsem pa je hvalevredno dejstvo — namen javnega obračunavanja z lastno preteklostjo, kar zlepa ne najdemo pri drugih političnih silah, tudi pri ZKS—ZKJ ne. Prav zaradi problematičnosti bi izziv morali sprejeti in se skupno lotiti posameznih vprašanj. Toda kdo? Slo-

venski in hrvatski politiki, Zveza komunistov ali zgodovinarji? Oboji, toda zgodovinarji žal nimamo na voljo rezultatov raziskav za vsa obdobja, še virove, da bi lahko nepristransko sodelovali.

Milica Kacin-Wohinz

Dorče Sardoč: *Tigrova sled*. Pričevanje o uporih primorskih ljudi pod fašizmom, Založništvo tržaškega tiska, Trst, Založba Lipa, Koper, 1983, 311 str.

Znano je, kako težke čase so v obdobju med obema svetovnima vojnama preživljali tisti Slovenci in Hrvatje, ki so po I. svetovni vojni prišli v okvir italijanske države. Vse tisto, s čemer je italijanski fašistični okupator »postregel« Jugoslovanom leta 1941, so prvi okusili na svoji koži že skoraj dvajset let prej. Njihov boj proti fašizmu se je že kmalu spremenil v boj za narodnostni obstanek. Svoj upor proti fašizmu, ki se je do polnega obsega razplamtel šele v času NOB, so začeli v skrajno težkih razmerah in v njem kljub težavam in žrtvam vztrajali.

Eden teh prvih bojevnikov proti fašizmu je bil tudi zobozdravnik Dorče Sardoč. Ob njegovi petinsedemdesetletnici je izšla knjiga, v kateri je natisnjenih enaintrideset njegovih spominskih oddaj, ki so jih od aprila do novembra 1980 oddajali na tržaškem radiju. Urednica teh oddaj Lida Turk je te spomine zapisala, uredila in opremila z zelo obsežnimi opombami. Zelo tehten prispevek knjigi je tudi uvodni del z zgodovinskim orisom življenja primorskih Slovencev v času med obema vojnama, ki ga je napisala dobra poznavalka tega obdobja dr. Milica Kacin-Wohinz.

Sardočevi spomini, ki nam prikazujejo buren čas od konca 19. stoletja do leta 1945, so napisani izredno živahno, tekoče in so pogosto »začinjeni« s simpatično mero humorja. Popelje nas skozi svojo mladost, zelo razgibano obdobje šolanja, ki mu je podobno kot mnogim našim izobražencem iz tega časa pomenilo trd boj za obstanek, prikaže nam svoje prve izkušnje v soočenju z italijanskimi režimi. Sledimo njegovemu delovanju v zadnjih legalnih organizacijah primorskih Slovencev ter v narodno-revolucionarnem gibanju, danes najbolj znanemu po imenu TIGR. (V času med obema vojnama so mu njegovi privrženci po navadi rekli preprosto kar »organizacija«). Sardoča so fašistične oblasti leta 1928 konfinirale na znane Lipare, kjer je po zaslugi opravljanja svojega poklica užival določene ugodnosti v primerjavi z »običajnimi« konfiniranci.

Konec leta 1932 so ga izpustili iz konfinacije, vendar je imel velike težave, ko je hotel doseči vpis v zdravniško zbornico, kar je bil pogoj za opravljanje poklica. Kot bivši interniranec namreč ni dobil potrdila o »dobrem političnem obnašanju«, nujnega za omenjeni vpis. Z velikim notranjim odporom in po posvetovanju s prijatelji se je odločil za nenavaden poseg, obrnil se je neposredno na Mussolinija. Ta mu potrdila ni odobril, vendar ga je brez njega dovolil vpisati v zbornico.

Čas, ki je sledil vmitvi iz konfinacije, je pomenil za Sardoča obdobje živahnega ilegalnega delovanja na Primorskem ter stikov s predstavniki emigrantskih organizacij v stari Jugoslaviji. Naglasiti velja odločno Sardočevo stališče proti emigriranju iz Primorske, ki ga je smatral za nepotrebno in nedopustno